

INGLIZ LINGVISTIKASIDA UCHRAYDIGAN KONSEPTUAL METAFORALARNING TAHLILI

Fayziyeva Aziza Anvarovna

Buxoro davlat universiteti

Raximova Sevara Izzatovna

Buxoro davlat universiteti

Tilshunoslikda metaforaning eng keng tarqalgan ta'rifi quyidagicha beriladi: "Metafora (metaforik model) - bir hodisani semantik jihatdan boshqasiga o'xshatishda yuzaga keladigan harakatlarni tavsiflovchi holatlar, xususiyatlar, harakatlarning yaqinligi, natijasidagi so'zlar (so'z birikmalari, gaplar) uchun yaratilgan. Voqelikning ayrim ob'ektlarini (vaziyatlarini) belgilash uchun ishlatiladi. Ramziy tenglikka asoslangan boshqa ob'ektlarning (vaziyatlarning) nomlanishida" (Glazunova, 2002: 177-178).

Metaforani qo'llashda narsalarning ikkita tushunchasi, o'zaro bir so'z yoki ibora ma'nosiga ta'sir qiladi. Buni o'rganishda va shunga mos ravishda metafora tahlili uchun to'rtta komponent ishlatiladi:

- ob'ektlarning ikki toifasi;
- ikki toifaning xususiyatlari;

Metafora ob'ektlarning bir sinfining asosiy belgilarini tanlaydi va ularni boshqa sinf yoki shaxs bilan bog'laydi – muayan bir mavzu doirasida.

Shuningdek, metaforalarning duallik tushunchasi mavjud, qachon ikki xil sinf va ularning xususiyatlari bir-biri bilan o'zaro ta'sir qilsa. Tirik metafora o'zining paydo bo'lish va tushunilish paytida ikki belgini o'zaro ta'sirini anglatadi, qaysi obyekt bilan taqqoslanadigan va qaysi obyekt bilan solishtiriladigan, natijada ikkinchisining nomi birinchisining aylanib metaforik ma'noga ega bo'ladi.

Til rivojlanishining asosiy omili- Til metaforasi hisoblanadi. . Aynan u deyarli hamma holatlarda lingvistik jarayonlarda prototip bo'lib xizmat qiladi, masalan, sinonimning shakllanish vositalari, yangi ma'nolar va ularning nuanslarining paydo bo'lishi, polisemiyaning yaratilishi, hissiy ekspressiv lug'atni shakllantirish (Wheelwright, 1990: 106-108).

R.Xoffman shunday deb yozgan edi: "Metaforadan vosita sifatida har qanday sohada foydalanish mumkin, tavsif va tushuntirishlarda: aviakompaniya uchuvchilari o'rtasidagi psixoterapevtik suhbatlar va muhokamalar, marosim raqslarida va

dasturlash tilida, kvant mexanikasini san'at ta'limida yoritishda. Metafora, biz uni qayerda uchratmasak ham, deyarli har doim insonning xulq-atvori, idroki va tili haqidagi tushunchani boyitadi" (Hoffman, 1987: 152).

Ingliz olimi E. Ortoniyning fikricha, hayotimizda metaforalardan foydalanilinishning uchta sababi bor:

Ular bizga qisqacha gapirishga yordam beradi.

Ular bizning nutqimizni yorqin qiladi.

Ular ifodalab bo'lmaydigan narsani ifodalashga imkon beradi (Ortony, 1990: 215).

Biz tez-tez metafora ishlatishimizning sababi shundaki ular bizga tez fikr bildirishga, nutqimizni ixcham, aniq va hamma uchun tushunarli bo'lishiga yordam beradi.

N.D. Arutyunovanning so'zlariga ko'ra, tildagi metaforalarni quyidagi turlarini ajratish mumkin:

1) *nominativ metafora* (ismni ko'chirish), bir obyektning ma'nonisini boshqa obyektga ko'chirganda.

2) *obrazli metafora* ma'noni predikatga aylantirib, tilning ko'chma ma'nolari va sinonimik vositalari sifatida xizmat qiladi;

3) *kognitiv metafora* muvofiqlikning o'zgarishi natijasida paydo bo'lib predikativ so'zlar va polisemiyaning hosil qiladi;

4) *umumlashtiruvchi metafora*, bu yerda leksik ma'no va mantiqiy tartiblardagi chegaralardan xolis bo'lib va buning natijasida mantiqiy polisemiya paydo bo'ladi. (Arutyunova, 1998: 366).

M.V. Nikitining metaforalar tipologiyasi monotoniyaga asoslanib ismni o'tkazish uchun sabab bo'lib xizmat qiladigan denotatsiyalardagi belgilar va to'g'ridan-to'g'ri ma'noning tegishli metaforik qayta tuzilishiga olib keladi. Agar o'xshashlik analogik holatda bo'lsa narsalarni solishtirganda, biz ontologik metaforaga duch kelamiz: to'g'ridan-to'g'ri va tizimli.

To'g'ridan-to'g'ri metafora bo'lsa, jismoniy belgilar o'xshash xususiyatga ega bo'lsa ("ayiq": 1. jonivorning turi – katta, bahaybad 2. semiz odam) strukturaviy holatda esa monotonlik tizimli xususiyatga ega, boshqa so'z bilan aytganda, belgilar ikkita denotatning tabiatida tarkibiy rol o'ynaydi (solishtirganda: ovqatlanish (ovqat qabul qilish), mehmonlarni qabul qilish, ma'lumot qabul qilish) (*Cp.: nпuem нуиуи, nпuem гостей, nпием информации*). Ikkala versiyada ham o'xshash belgilar mavjud bo'lib, faqat solishtirishdan oldin topiladi va faqat unda namoyon bo'ladi. Qachon o'xshashlik belgilari taqqoslangan shaxslarda mavjud, lekin ontologik jihatdan ham jismoniy tabiati, ham tarkibiy roli bilan farqlanadi va o'xshashlik momenti faqat idrok

paytida paydo bo‘ladi, biz gaplashamiz sinestetik va hissiy-baholovchi metaforalar. O‘xshashliklar bu yerda narsalarning ontologiyasi bilan emas, balki axborotni qayta ishlash mexanizmlari bilan hosil bo‘ladi.

Ontologik (to‘g‘ridan-to‘g‘ri va tizimli) metafora bilan o‘xshashligi sinestetik - har qanday holatda ham, har safar o‘ziga xos tarzda, ob’ektni qandaydir o‘xshashlik asosida belgilashga va tasvirlashga mo‘jalangan va berilgan ob’ektning xususiyatlariga asoslangan taqqoslashlardir. Ularga kognitiv tekislikdan o‘tishni taklif qiluvchi hissiy-baholovchi metafora qarshi turadi va ongni pragmatikaga aylantiradi (Nikitin, 2001: 37-38).

Shuni aytishimiz mumkinki, metafora barcha kontseptual tizimlarda mavjud bo‘lib, biror kishi uchun juda ko‘p turli xil tushunchalar anglatishi mumkin, tajribada mavhum yoki butunlay aniqlanmagan bo‘lsada (his-tuyg‘ular, g‘oyalar, vaqt va boshqalar). Ammo ularni tushunish uchun biz boshqa tushunchalardan foydalanishimiz kerak, aniqroq amalga oshiriladigan (fazoviy orientatsiya, ob’ektlar va boshqalar). Metaforalar yordamida biz kontseptual tizim tushunchasiga erishamiz.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Artyunova N.D. От образа к знаку. - В кн.: Мышление, когнитивные науки, искусственный интеллект. М., 1988. С. 147 – 162.
2. Artyunova N.D. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 366.
3. Bronte Ch. Villette London: Everyman Publishers plc, 2002. – 657 p.
4. Galsworthy J. The Forsyte Saga. Book III: To Let. – М.: Менеджер, 2004. – 384 с.